

Bajagić Veronika

HOZZÁJÁRULÁS A SZABAD IDŐ SZOCIOLÓGIÁJA KIALAKÍTÁSÁHOZ

A mű eredeti címe: A szabad idő szociológiája, Tanulmányok. A kötetet válogatta és szerkesztette: Falussy Béla, bevezette: Szalai Sándor. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1976. Terjedelem 400 old.

A kötetben megjelent tanulmányok témakörök szerint vannak csoportosítva a könyv négy fejezetében, melyek címe: Időmérleg-kutatások, Szabad idő és művelődés, A szabad idő problémája a különböző társadalmi berendezésű országokban, és A szabad idő problémája a különböző társadalmi rétegekben. A bevezető rész, Szalai Sándor bevezetése mellett még két tanulmányt tartalmaz, amelyekben a szerzők a szabad időt mint szociológiai kategóriát, valamint a szabad idő és a humanizmus viszonyát elemzik.

E kötet tanulmányainak többsége az 1974 szeptemberében Budapesten tartott II. Nemzetközi Szabad idő és Művelődési Konferencia résztvevőinek elhangzott előadásából vagy előadásuk témájához kapcsolódó más írásaiból került ki. Rajtuk keresztül az olvasó áttekintést kap a szabad idő probléma elméleti elemzésének és konkrét szociológiai vizsgálatának jelenlegi legfőbb irányairól és eredményeiről.

Szalai Sándor bevezetésében a szabad idő társadalmi probléma időszerűségét kutatva egy ellentmondásból indul ki, amely mint írja, a maga módján bizonyos mértékig utal arra, hogy miért vetődik fel éppen manapság olyan élesen ez a kérdés. Ez az ellentmondás, amely a szerző szerint csak látszólagos, abból áll, hogy a tudományos-technológiai forradalom termelési kihatásai révén, valamint a munkásosztály öntudatos harcának eredményeként egyre rövidülő munkaidővel párhuzamosan mind több a panasz, hogy kevés a szabad idő. A több szabad idő és a szabad idő jobb felhasználásának szüksége a szerző szerint az anyagi jólét növekedéséből ered, amelyek felfokozzák az emberek igényeit min-

dennapi életük minősége iránt, s ennek az életminőségnek egyik fontos meghatározója az, hogy mennyi szabad idejük van, s mire használják azt fel. Más szóval, megnövekedtek a dolgozók millióinak kulturális igényei, ami alatt a szerző nem csak az ún. magasabbrendű műveltséget és a közéleti tevékenység fokozását érti, hanem a családi élet kultúráját is, amely az emberi kultúra szerves és elidegeníthetetlen része, és a teljesen személyes, egyéni kedvteléseket is tekintet nélkül arra, hogy ezek valamilyen különösebb „társadalmi értéket” képviselnek-e.

A szabad idő szociológiájának legfőbb tárgya tehát, mint azt a szerző is kihangsúlyozza, a szabad idő és megfelelő felhasználása körüli problémák és konfliktusok vizsgálata.

Az első lépést a társadalmi-gazdasági és kulturális jellegű konfliktusok vizsgálatában és elemzésében a szabad idő fogalmának meghatározása képezi. Harold Jeftimovics Zborovszkij tanulmánya *A szabad idő mint szociológiai kategória* cím alatt, a szabad idő általános törvényszerűségeit, változási tendenciáit, valamint a vele kapcsolatos determinánsokat és megnyilvánulásainak sajátosságait kutatja e kategória társadalmi-történelmi elemzésével.

A társadalmi idő struktúráját egy logikai és társadalmi-történelmi fogalomnak tekinti, amelynek tartalma formációiról formációra változik, de alapvető tagozódása a termelési időre és a termelésen kívüli időre mindig megtalálható. Az utóbbi magában foglalja a szabad időt is, amely alatt a szerző a munkán kívüli időnek azt a részét érti, amelyet az ember erőinek felújítására (pihenésére, szórakozásra), valamint saját szellemi és fizikai fejlesztésére fordít. A szabad idő a szerző szerint egy fejlődő történelmi rendszert képez, amely viszonylag állandó egységgel és belső teljességgel rendelkezik; rendszeralkotó alapja a szabad tevékenység.

Ilyen módszertani tétel alapján vizsgálja a szerző a továbbiakban a szabad idő történelmi fejlődésének folyamatát. A burzsoá gondolkodóknak a szabad idővel kapcsolatos nézeteit elemezve, arra a megállapításra jut, hogy a burzsoá szociológia képtelen tudományos módon megoldani ezt a problémát. Erre csak a marxista szociológia vállalkozhat, melynek alaptételei e kérdésben a következők: a szabad idő elsősorban az ember társadalmi szükségleteinek kielégítését, fizikai és szellemi képességeinek fejlődését szolgálja; másodsor, a szabad idő forrása az emberek munkatevékenysége az anyagi és szellemi termelésben; harmadszor, a szabad időt osztályszempontból kell megközelíteni, végül az osztályjellegű és konkrét történelmi elemzés lehetővé teszi az általános társadalmi prognózist ennek a szférának a számbavételével.

Ezek a módszertani elvek határozzák meg a marxista kutatások leg-

újabb fejlődését a XX. században. Folyamatban van a szabad idő szociológiai elméletének megalkotása, amelynek végső célja nemcsak a mai helyzet elemzése, hanem a tudományos előrejelzés megalapozása is.

Köpeczi Béla A szabad idő és humanizmus c. tanulmányában, mint címéből is kitűnik, a szabad idő és a humanizmus kapcsolatát fejtegeti. Elmélete Marxnak az emberről alkotott nézetéből indul ki, amelyben az emberi lényeg főbb jellemzői a természetesség, társadalmiság és tudatosság. Ezek vizsgálata pedig csak történeti konkrétságukban lehetséges.

A történelmi fejlődés célja az emberi lényeg, az emberi totalitás kiteljesítése. Ez a folyamat habár tudatosan cselekvő emberek tetteinek sorozata, objektív jellegű — a gazdasági és társadalmi fejlődés törvényszerűségén alapszik.

Az emberi lényeg kiteljesítése Marx felfogásában maga után vonja a magasabb rendű szükségletek jelentkezését és megvalósítását, ami egyúttal a valódi gazdagság, a fejlődés egyik jelzője is. A szerző rámutat továbbá a marxi humanizmus-felfogásból következő értékorientációra is, amely szerint a szocialista társadalom azt az értékrendszert preferálja, amely az emberi lényeg kiteljesítését segíti. Szem előtt tartva a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet kérdését, a szerző megállapítja, hogy az „emberi természethez legméltóbb és legmegfelelőbb feltételek” biztosításának kérdése a szocializmus legidősebb kérdése.

A szerző a továbbiakban rátér az idő felhasználásának kérdésére, a munkaidő és a szabad idő közötti viszony elemzésére. Emlékeztet arra, hogy Marx a munkaidő megrövidítésében látja az egyén sokoldalú fejlődésének egyik döntő feltételét. Ez azonban nem csak azt jelenti, hogy szembeállítja a munkaidőt és a szabad időt, hanem össze is kapcsolja e két időszférát, mert a szabad idő, az egyén teljes fejlődésére szolgáló idő, Marx szerint, a legnagyobb termelőerő, amely visszahat a munkatermelékenységre. A szocialista társadalom fejlettségének jelenlegi fokán ezeket a gondolatokat kell ellenőrizni — írja a szerző tanulmányának befejező részében.

A könyv első fejezetét az időmérleg-kutatásoknak szentelt tanulmányok alkotják. Így az olvasó megismerkedhet a magyar időmérleg-vizsgálattal Ferge Zsuzsa Adalékok a magyar időmérleg-vizsgálathoz című írásából, továbbá a szovjet időmérlegek kutatásában felmerülő problémákkal, V. A. Artyemov: Időmérleg és társadalomgazdasági tervezés c. tanulmányából és Edmund Wnuk Lipinski: Egy országos időmérleg-vizsgálat ismertetése: a lengyel példa c. tanulmányából a lengyel szabad idő felmérésekkel.

A szabad idő eltöltésének és a tájékoztatási eszközök hallgatottságának elemzésére mind gyakrabban használnak időmérlegeket. (Az időmérleg az időkészlet felosztása különböző cselekvések között). Ferge

Zsuzsa leíró ismertetése azokra az időmérleg-kutatásokra vonatkozik, amelyekben maga is részt vett Magyarországon az utóbbi 15 év alatt.

Figyelembe véve az előbb említett 15 éves periódus vizsgálatait, a szerző három általánosságot állapít meg: Először, e vizsgálatokban az a közös, hogy az időmérleg mindig csak kiegészítő eszköz volt. Ezt a momentumot a szerző különösen fontosnak tartja, mert meggyőződése, hogy szociológiai szempontú kutatásnál az időmérleg „csak” eszköz lehet, amely ellenőrizni és értelmezni segít más ismeretszerzési formákat, de ugyanakkor máshogyan meg sem szerezhető információkat is nyújt. Szociológiai hasznossága a szerző szerint annál nagyobb, minél inkább eltávolodik eredeti, csupán a cselekvések egymásutánját rögzítő formájától, minél többet árul el a cselekvés különböző mellékkörülményeiről, részletes tartalmáról stb.

Másodszor, az említett periódusban az időmérleg-kutatások jelentős tartalmi változásokon haladtak át olyan értelemben, hogy az időmérleg az életforma ábrázolásának az eddiginél hasznosabb eszköze legyen. Ezek a változások igazolják a szerző előző megállapítását.

Harmadszor, a vizsgált időszakban az elektronika megjelenése a feldolgozási technikát jelentősen előre lendítette, mert megnövelte az egyszerű eljárások felhasználási területét, s hozzájárult a módszerbeli tökéletesítéshez, az alapvető adatok megfelelőbb előkészítéséhez.

A szerző a továbbiakban néhány eredményt ismertet: a Nők helyzete. 1958., A nap 24 órája. 1963. és más rétegvizsgálatok anyagából.

V. A. Artyemov az időmérleg-kutatások eredményeit a társadalmi tervezés és irányítás szemszögéből elemzi, s megállapítja, hogy az irányítás végső célja az ember egész tevékenységének, mindenekelőtt munkájának s végső soron „az emberi hatalom fejlődése” hatékonyságának növelése, s ezért ma a legfontosabb, hogy figyelembe vegyünk a tevékenység kölcsönhatását az anyagi termelésben és egyéb, a nyilvánosság szférájában végzett tevékenységekben (munkaidő alatt), valamint a magán-szférában (a szabad időben). Az időindikátorok felhasználásának a szerző szerint számos módja van a társadalomgazdasági tervezésben. Közülük négyet bővebben tárgyal.

Tanulmányában külön fejezetet szentel a szerző a városi lakosság időfelhasználására, valamint a módszertani problémák elemzésére.

A lengyel példa Edmund Wnuk-Lipinski tollából bemutatja az olvasónak az 1968 szeptemberében és 1969 júniusában végzett időmérleg-vizsgálat módszerét és lényeges eredményeit, valamint az 1975-ben végezendő második időmérleg-vizsgálat általános feltételezéseit.

Végkövetkeztetéseiben a szerző kihangsúlyozza az elméletalkotás világos módszertani elveinek hiányát és magának az általános elméletnek

az éretlenségét e területen, ami megnehezíti az empirikus bizonyítékok szintézisét és mindenfajta előrejelzést.

A munkásosztály kulturális szükségleteinek fejlődése társadalmunkban a szocialista életmód fejlődésének része, és ez bizonyos fokig a lakosság időmérleg struktúrájának a változásaiban is kifejeződik: — írja Gerhard Lippold Szabad idő-felhasználás és kulturális szükségletek az NDK-ban c. tanulmányában, és ezzel a megállapítással lehet megindokolni a könyv második témakörét, amely a szabad idő és művelődés kapcsolatának van szentelve.

A fent említett kelet-németországi szerző szovjet teoretikusokra hivatkozva az időfelhasználás jellemző vonásait úgy tekinti, mint az emberi magatartás alapvető megnyilvánulását, azaz az életmód jellemzőjét, és ebből kiindulva az időmérlegmódszer előnyeit és korlátait abban látja, hogy az időmérleg szerkezete csak akkor változik, ha a szocialista életmód kialakulása a különböző tevékenységeket oly módon befolyásolja, hogy azokban új életszokások nyilvánulnak meg.

Gerhard Lippold tanulmánya adatokat is nyújt a kulturális szükségletek kielégítésére szolgáló idő felhasználásáról az 1966-ban és 1972-ben végzett kelet-németországi felmérések alapján.

Vitányi Iván hasonló témájú értekezése a magyarországi időmérleg-felmérések adatain keresztül, ugyancsak a szabad idő vetületében vizsgálja az életmód és a művelődés kapcsolatát. A rendelkezésre álló adatok alapján (elsősorban az 1972. évi felmérést elemzi) három alapvetően fontos következtetést emel ki a közművelődés további fejlődése számára:

Az első az életmódnak és a szabad időben végzett tevékenységek megválasztásának meglehetősen erős kötöttsége; a másik szerint az életmód és a szabad idővel való gazdálkodás bizonyos kötöttsége ellenére jelentős tartalékok vannak az üresen hagyott vagy rosszul felhasznált szabad idő formájában, s harmadszor, a kulturális tevékenységek helye, helyzete is viszonylag kötött a lakosság művelődési életében.

A szabad idő problémája a különböző társadalmi berendezésű országokban cím alatt közli Szalai Sándor tanulmányát. Ez egyben a könyv harmadik részének címe is.

Szalai Sándor tanulmánya az 1974 szeptemberében Budapesten tartott II. Nemzetközi szabad idő és művelődés konferencia plenáris ülésén elhangzott felszólalás szövege nyomán készült. Kihangsúlyozza, hogy az azonosságok vagy hasonlóságok megállapítása a különböző társadalmi berendezésű országok adatai között fontos a szakember számára, de még fontosabb a tényleges emberi viszonyok elemzése, amelyek egészen egyforma anyagi alapokon is egészen különbözőek tudnak lenni. Más szóval utal az osztályjellegű megfigyelés fontosságára. Az emberi szabadság a szabadidő tekintetében szerinte csak akkor teljesezhet ki, amikor a

munkafolyamattól a társadalmi életen át a magánéletig egységes ívben valósul meg a kultúra.

Szalai Sándor tanulmányán kívül e témakörben jelentek meg a következő tanulmányok: Joffre Dumazedier: A szabad idő kulturális forradalma és permanens nevelés az ipari társadalmakban; Erwiv K. Scheuch: A szabad időben tanúsított magatartás mint a társadalomban lezajló strukturális változások következménye és meghatározásának alapja; Michel Bassand-Christian Lalive d'Épinay: Szabad idő és térbeli mobilitás és V. D. Patrusev: A szabad idő társadalmi és gazdasági problémái a szocializmusban.

Végezetül a könyv negyedik témakörében a különböző társadalmi rétegekben a szabad idő problémája kerül bemutatásra túlnyomórészt magyar szerzők tollából. Így az olvasó még részletesebb betekintést nyer a magyarországi felmérések adataiba. Szántó Miklós a szabad idő és életmód kapcsolatát fejtegeti, Fukász György a szabadszombatok bevezetésének hatását a magyar munkások szabad idejében kialakult szokásaira, hétfégi tevékenységeire, Kenéz Győzőné a falusiak szabad idejének kérdéseit, Cseh-Szombathy László a nyugdíjasok időfelhasználását, és France Govaerts a nők szabad idejének felhasználását elemzi. A szabad idő problémájának ilyen megközelítése azért indokolt és szükségszerű egyben, mert — mint azt Szántó Miklós is kihangsúlyozza —, nincs általánosan érvényes szabad idő modell; csak különböző rétegmodellekről beszélhetünk. Ez azzal magyarázható, hogy sem tevékenység, sem eszköz önmagában nem minősíthető; más-más képzettségi, ellátottsági szinten, más-más státus- és korcsoportban más-más hangsúllyal jelentkeznek a szükségletek, más modellekben jutnak kifejezésre az értékvalasztások.

Könyvbemutatóról lévén szó, nem térhetünk ki e kötet minden egyes tanulmányára, Végső célunkat azonban elértük, ha sikerült az olvasó érdeklődését felkelteni a szabad idő szociológiájának legkülönbözőbb aspektusait tárgyaló értékes és érdekes írások gazdag választékát nyújtó kötet iránt, annál is inkább, mert a kötet nem csak a szabad idő szociológiájára vonatkozó ismereteinket bővíti, hanem korunk emberére és az egész társadalomra vonatkozó ismereteinket is.